

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

ગુજરાત હાઈકોર્ટ, અમદાવાદ

ક્રિમિનલ રિવિઝન એપિલિકેશન (અગેન્સ્ટ કન્વિક્શન—

નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ) નં. ૫૭૬/૨૦૧૪

મંજૂરી અને સહી માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ સુશ્રી સોનિયા ગોકાણી

=====

૧	શું સ્થાનિક પેપર્સના પત્રકારોને ચુકાદો જોવાની મંજૂરી આપવામાં આવી શકે છે?	
૨	પત્રકારને રિફર કરવામાં આવશે કે નહીં?	
૩	શું માનનીય ન્યાયમૂર્તિશ્રી ચુકાદાની વાજબી નકલ જોવા માંગે છે?	

૪	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણના અર્થઘટન અથવા તેના હેઠળ કરાયેલા કોઈપણ આદેશને લગતા કાયદાના નોંધપાત્ર પ્રશ્નનો સમાવેશ થાય છે?	
---	---	--

=====

મુકુંદલાલ મોહનલાલ ગાંધી.....અરજદાર (ઓ)

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય અને ૧.....સામાવાળા (ઓ)

=====

ઉપસ્થિતિ:

અરજદાર (રો) નં. ૧ તરફે શ્રી એસ.પી. હસુરકર, એડવોકેટ.

સામાવાળા (ઓ) નં. ૨ તરફે શ્રી અમરીશ કે. પંડ્યા, એડવોકેટ.

સામાવાળા (ઓ) નં. ૧ તરફે સુશ્રી હંસા પુનાની, એડી. પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર.

=====

કોરમ: માનનીય ન્યાયમૂર્તિ સુશ્રી સોનિયા ગોકાણી

તારીખ: ૩૦/૦૭/૨૦૧૫

સી.એ.વી. ચુકાદો

૧. ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૯૭ સાથે વાંચતા કલમ ૪૦૧ હેઠળ અરજદાર દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી વર્તમાન રિપિઝન અરજી દ્વારા, અરજદારે ક્રિમિનલ કેસ નં. ૧૮૧૭/૧૯૯૯ માં વિદ્વાન ૧૧મા એડિશનલ ચીફ જ્યુડિશિયલ મેજિસ્ટ્રેટ, વડોદરા દ્વારા આપવામાં આવેલા તારીખ ૦૫ માર્ચ,

૨૦૧૨ ના દોષિત ઠરાવવાના અને સજાના ચુકાદા અને આદેશની કાયદેસરતા અને માન્યતાને પડકારી છે, તેમજ ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૩૬/૨૦૧૨ માં વિદ્વાન ૩જા એડિશનલ ડિસ્ટ્રિક્ટ એન્ડ સેશન્સ જજ, વડોદરા દ્વારા આપવામાં આવેલા તારીખ ૨૦ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૪ ના ચુકાદા અને આદેશને પડકાર્યો છે, જેના દ્વારા વિદ્વાન જજે ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલા દોષિત ઠરાવવાના અને સજાના ચુકાદા અને આદેશની પુષ્ટિ કરી છે, જેના દ્વારા ટ્રાયલ કોર્ટે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટ, ૧૮૮૧ (હવે પછી 'એક્ટ' તરીકે ઓળખાશે) ની કલમ ૧૩૮ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુના માટે અરજદારને દોષિત ઠરાવ્યો હતો અને તેને એક વર્ષની સાદી કેદ અને રૂ. ૫૦૦૦ નો દંડ અને દંડ ન ભરવાના કિસ્સામાં ૧૫ દિવસની સાદી કેદ ભોગવવાની સજા ફટકારી હતી.

૨. હકીકતો ટૂંકમાં નીચે મુજબ છે :

૨.૧ સામાવાળા નં. ૨-ફરિયાદી ખાદ્ય તેલના વેપારના વ્યવસાયમાં છે, જેમણે અરજદાર-દોષિતને તેલ પૂરું પાડ્યું હતું. અરજદાર દ્વારા સામાવાળા નં. ૨-ફરિયાદીને ત્રણ ચેક આપવામાં આવ્યા હતા, જેની વિગતો નીચે મુજબ છે:

અ.નં.	ચેક નં.	ચેકની તારીખ	રકમ	કઈ બેંકનો ચેક છે
૧	૮૭૭૧૭	૦૩/૦૫/૯૯	રૂ. ૪૫,૦૦૦	ધ બરોડા ટ્રેડર્સ કો.ઓપ. બેંક લિ., ફતેહપુરા, વડોદરા

૨	૩૮૪૬૨૧	૦૭/૦૫/૯૯	રૂ. ૩૫,૦૦૦	પાટણી કો.ઓપ. બેંક લિ., હરણી રોડ શાખા, વડોદરા
૩	૩૮૪૭૩	૦૭/૦૫/૯૯	રૂ. ૩૫,૭૦૦	પાટણી કો.ઓપ. બેંક લિ., હરણી રોડ શાખા, વડોદરા

૨.૨ બેંક સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવતા, સદર ચેક ૦૩ જૂન, ૧૯૯૯ ના રોજ પૂરતા ભંડોળના અભાવે અનાદર પામ્યા હતા. તે સંદર્ભે બેંક દ્વારા ૦૪ જૂન, ૧૯૯૯ ના રોજ સામાવાળા નં. ૨-ફરિયાદીને જાણ કરવામાં આવી હતી, અને તેથી, ૧૧ જૂન, ૧૯૯૯ ના રોજ ડિમાન્ડ નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી. ૨૮ જૂન, ૧૯૯૯ ના રોજ, કારણદર્શક નોટિસનો જવાબ આપવામાં આવ્યો હતો, જે ઉડાઉ હોવાનું કથન કરવામાં આવ્યું હતું. તેથી, ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી. પુરાવા રજૂ કર્યા પછી અને બંને પક્ષોને પૂરતી તકો આપ્યા પછી, કોર્ટે એવું તારણ કાઢ્યું કે આરોપ સાબિત થઈ ગયો છે, તેના તારીખ ૦૫ માર્ચ, ૨૦૧૨ ના ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા અરજદારને કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળ દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો છે. સદર દોષિત ઠરાવવાના અને સજાના ચુકાદા અને આદેશને ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૩૬/૨૦૧૨ દ્વારા નીચલા એપેલેટ ફોરમ સમક્ષ પડકારવામાં આવ્યો હતો, જે આખરે એપેલેટ ફોરમ દ્વારા માન્ય રાખવામાં આવ્યો હતો. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે મૂળ ફરિયાદીનું અવસાન થયું છે અને તેથી, તેમના પુત્રને ફરિયાદી તરીકે બદલવામાં આવ્યો છે અને પક્ષકાર તરીકે જોડવામાં આવ્યો છે, જેને તેના સ્વર્ગસ્થ પિતાના વ્યવસાયનું કોઈ અંગત જ્ઞાન ન હતું. અન્ય વારસદારો જોડાયા ન હતા. જ્યારે જે વ્યક્તિને વાસ્તવિક વ્યવહારની કોઈ

જાણકારી ન હતી તે આવા પુરાવાના આધારે સાક્ષીના કહેડામાં આવ્યો, ત્યારે તેણે કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવું સાબિત કરવાનો પ્રારંભિક બોજો ઉઠાવ્યો ન હતો. એવું વધુમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે માલ એટલે કે તેલની ખરીદી વિવાદિત હોય, ત્યારે વ્યવહારનો કોઈ રેકૉર્ડ સાબિત કરી શકાતો નથી અને, તેથી, સમગ્ર ચુકાદો અને આદેશ ધારણાઓ અને અનુમાનો પર આધારિત છે. તદુપરાંત, અરજદાર સ્પષ્ટ છે કે તેણે નોટિસનો કોઈ જવાબ આપ્યો નથી. ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૧૩ હેઠળના તેમના વધુ નિવેદનમાં પણ તેમણે આવું જણાવ્યું છે, જો કે, કોર્ટ હજુ પણ માને છે કે નોટિસ જારી કરવામાં આવી છે અને તેથી, ભૂલ કરવામાં આવી છે. આથી, વર્તમાન રિવિંઝન અરજી દાખલ કરવામાં આવી છે.

૩. એક વધુ સચોટ કારણસર, અરજદાર-દોષિત વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી એસ.પી. હસુરકરે રજૂઆત કરી છે કે જ્યાં સુધી સામાવાળા નં. ૨- ફરિયાદી એ સાબિત કરવાની પોતાની જવાબદારી પૂરી ન કરે કે કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવું અસ્તિત્વમાં હતું, ત્યાં સુધી કોર્ટ આગળ વધી શકે નહીં અને કાયદાની કલમ ૧૩૯ હેઠળ પૂરી પાડવામાં આવેલી ધારણાનો ઉપયોગ કરી શકે નહીં. તેમનું કહેવું છે કે ફરિયાદીને તેના પિતાના વ્યવસાય વિશે કંઈ જ ખબર ન હતી અને તેથી, તેના જવાબો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે તેને જરા પણ જાણ ન હતી કે તેલનો કોઈ જથ્થો પૂરો પાડવામાં આવ્યો હતો કે નહીં. જો મૂળભૂત હકીકતો

સાબિત ન થાય, તો ફરિયાદ નોંધાવનાર પક્ષને કોઈ ધારણા ઉપલબ્ધ રહેશે નહીં. તેમણે રશીદા કમાલુદ્દીન સૈયદ અને અન્ય વિરુદ્ધ શેખ સાહેબલાલ મર્દન (મૃતક) વારસદારો અને કાનૂની પ્રતિનિધિઓ મારફતે અને અન્ય, ૨૦૦૭(૧) જી.એલ.એચ. ૬૨૧ માં નોંધાયેલા કેસમાં આપવામાં આવેલા સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર રાખવા માંગ્યો હતો, તેમજ ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૨૦૬૬/૨૦૧૪ ની સુનાવણી કરતી વખતે વિનીતા એસ. રાવ વિરુદ્ધ મેસર્સ એસેન કોર્પોરેટ સર્વિસીસ પ્રા. લિ. ના કેસમાં ૧૭ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૪ ના રોજ આપવામાં આવેલા સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર રાખવા માંગ્યો હતો.

૪. સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષના કેસમાં ફરિયાદીનું સ્વાસ્થ્ય સારું ન હોવાથી અને તે કોર્ટમાં હાજર રહેવા અસમર્થ હોવાથી, કાર્યવાહીમાં તેના પતિ અને પાવર ઓફ એટર્ની ધારક શ્રી સુધીર દ્વારા તેનું પ્રતિનિધિત્વ કરવામાં આવ્યું હતું, જેમને સમગ્ર વ્યવહારની અંગત જાણકારી હતી. ફરિયાદ સાથે પાવર ઓફ એટર્ની દાખલ કરવામાં આવી હતી. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે જો કે પાવર ઓફ એટર્ની ધારકનું સોગંદ પર નિવેદન નોંધવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ તેની તપાસ કરવામાં આવી ન હતી.

અરજદાર વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી એસ.પી. હસુરકર દ્વારા વધુમાં રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે આ એક સુસ્થાપિત કાયદો છે કે આરોપી

દ્વારા અલગ અલગ બચાવ ઉઠાવવામાં આવી શકે છે અને માત્ર તે જ આરોપી સામે કંઈપણ ધારણા કરવા માટે પૂરતો આધાર નથી.

પ. વિપરીત અર્થમાં, સામાવાળા નં. ૨- મૂળ ફરિયાદી વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી અમરીશ પ ડ્યાએ ભારપૂર્વક રજૂઆત કરી છે કે આમાં કોઈ દખલગીરીની જરૂર નથી કારણ કે બંને અદાલતોએ સર્વસંમતિથી ફરિયાદીની તરફેણમાં ચુકાદો આપ્યો છે. અરજદારનો ગુનો સાબિત કરવા માટે તેઓએ પુરાવાઓની વિસ્તૃત ચકાસણી કરી છે. તેમણે રજૂઆત કરી છે કે જારી કરાયેલ નોટિસના જવાબમાં, અરજદારે આવા લેણાં સ્વીકાર્યા છે, જેમાં તેણે સ્પષ્ટપણે સ્વીકાર્યું છે કે અરજદારને કોઈ વ્યાપારી સોદાના અનુસંધાનમાં "મોના એન્ટરપ્રાઇઝ" ના માલિક એવા ફરિયાદીના ભાઈ પાસેથી રૂ. ૧,૪૩,૬૫૭-૫૦ પૈસાની રકમ વસૂલવાની જરૂર હતી અને આવી રકમ ફરિયાદી દ્વારા તેના ભાઈ વતી ચૂકવવાની ખાતરી આપવામાં આવી હતી. ૪૦,૦૦૦/- રૂપિયા આપવામાં આવ્યા હતા જેના માટે અલવી કોઓપરેટિવ બેંક, વડોદરાનો ચેક આપવામાં આવ્યો હતો. જો કે, બાકીની રકમ ચૂકવવામાં આવી ન હતી અને સામાવાળા નં. ૨ એ વર્તમાન અરજદારને ખાતરી આપી હતી કે ફરિયાદીને લેણી થતી રૂ. ૧,૧૬,૪૦૦/- ની રકમ સરભર કરવામાં આવશે અને ફરિયાદીએ રૂ. ૧,૧૬,૪૦૦/- નો ચેક વટાવવાની ખાતરી આપી ન હતી; અને ત્યારબાદ, તેણે અરજદારની જાણ બહાર રૂ. ૧,૧૬,૪૦૦/- નો સદર ચેક રજૂ કર્યો હતો.

તેમના મતે, માત્ર ફોજદારી કાર્યવાહીમાં જ તેણે એવો બચાવ ઉઠાવ્યો હતો કે ફરિયાદીએ સાબિત કર્યું નથી કે રકમ કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવા પેટે હતી. તેમણે રજૂઆત કરી છે કે ઘણો સમય વીતી ગયો છે અને ફરિયાદીનું પહેલેથી જ અવસાન થઈ ચૂક્યું છે. આ ૧૯૯૯ ના વર્ષના વ્યવહારો છે. આ કોર્ટે રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રમાં દખલ કરવી જોઈએ નહીં.

૬. આ રીતે બંને પક્ષો તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા પછી અને રેકૉર્ડ પરની સામગ્રીને પણ ધ્યાનમાં લીધા પછી, શરૂઆતમાં, ત્રણ મુદ્દાઓની નોંધ લેવી જરૂરી છે. પહેલું, ફરિયાદીનું અવસાન થયું હોવાથી, તેમના પુત્રએ તેમનું સ્થાન લીધું હતું. શું તે એ સ્થાપિત કરવાનો બોજો ઉઠાવી શકે છે કે અરજદાર-રિવિઝનિસ્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા ચેક કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવા પેટે હતા. બીજું, ફરિયાદ દાખલ કરતા પહેલા ફરિયાદી દ્વારા જારી કરાયેલ ડિમાન્ડ નોટિસનો કોઈ જવાબ આપવામાં આવ્યો હતો કે કેમ. ત્રીજું, અરજદાર-રિવિઝનિસ્ટ દ્વારા અલગ અલગ બચાવ ઉઠાવવામાં આવતા, શું બંને અદાલતોએ કોઈ એવી ભૂલ અથવા ગેરકાયદેસરતા કરી છે જેનાથી ચુકાદા અને આદેશોમાં દખલગીરીની જરૂર હોય.

૭. સૌપ્રથમ કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવું સાબિત કરવાની જરૂરિયાતના મુદ્દાને ધ્યાનમાં લઈએ તો, પુત્રએ મૂળ ફરિયાદી તેમજ કાનૂની વારસદારનું

સ્થાન લીધું હોવાથી, હકીકતોના આધારે આ બંને મુદ્દાઓ પાવર ઓફ એટર્ની ધારક ફરિયાદી હોય તે અંગેના કાયદાની ચર્ચા કર્યા પછી જ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે.

૭.૧ વિનીતા એસ. રાવ (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં આપવામાં આવેલા સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયમાં પાવર ઓફ એટર્ની ધારકની સંબંધિત ચર્ચા ફકરા ૧૭ થી ૧૯ માં છે, જેને લાભ સાથે નીચે મુજબ રજૂ કરવી જરૂરી છે :

“૧૭. સામાવાળાઓની બીજી રજૂઆત એ છે કે પાવર ઓફ એટર્ની ધારક દ્વારા ફરિયાદ દાખલ કરી શકાતી નથી. આ પ્રશ્ન હવે ફરીથી વિચારવા જેવો રહ્યો નથી. આ કોર્ટની ડિવિઝન બેન્ચે એનઆઈ એક્ટની કલમ ૧૩૮ હેઠળ દોષિત ઠરાવવાના આદેશમાંથી ઉદ્ભવતી ફોજદારી અપીલની વિચારણા કરતી વખતે નોંધ્યું હતું કે જો ફરિયાદ ચેક મેળવનાર અથવા નિયમિત ક્રમમાં ચેક ધારકના નામે દાખલ કરવામાં આવી હોય તો શું એનઆઈ એક્ટની કલમ ૧૪૨(એ) દ્વારા નિર્ધારિત પાત્રતાના માપદંડો સંતોષાયેલા ગણાશે અને/અથવા શું ફરિયાદ કોર્ટ સમક્ષ ચેક મેળવનાર અથવા ચેક ધારક દ્વારા જાતે જ રજૂ કરવી પડશે તે પ્રશ્ન પર વિવિધ હાઈકોર્ટો વચ્ચે અભિપ્રાયનો તફાવત છે. ડિવિઝન બેન્ચને લાગ્યું કે એનઆઈ એક્ટ (એક્ટ નં.

૫/૨૦૦૨) માં કલમ ૧૪૫ ના ઉમેરાને ધ્યાનમાં રાખીને વિચારણા માટે ઉદ્ભવતો બીજો મુદ્દો એ છે કે શું ચેક મેળવનારે ફરિયાદના સમર્થનમાં પોતાની તપાસ કરાવવી જોઈએ. ડિવિઝન બેન્ચનો મત હતો કે આ બાબતની વિચારણા મોટી બેન્ચ દ્વારા થવી જોઈએ જેથી ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ પર આ કોર્ટનો અધિકૃત ચુકાદો આવી શકે. એ.સી. નારાયણન માં, આ કોર્ટની ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચે આ રેફરન્સ પર વિચાર કર્યો હતો. આ કોર્ટે એવા પ્રશ્નો નોંધ્યા છે જે તેના દ્વારા રેફરન્સ ઓર્ડર મુજબ નક્કી કરવાના હતા જે નીચે મુજબ છે:

“(૧) શું પાવર ઓફ એટર્ની ધારક ફરિયાદી વતી ફરિયાદ અરજી પર સહી કરી શકે છે અને દાખલ કરી શકે છે? / જો ફરિયાદ અરજી ચેક મેળવનાર અથવા નિયમિત ક્રમમાં ચેક ધારકના નામે દાખલ કરવામાં આવી હોય તો શું એનઆઈ એક્ટની કલમ ૧૪૨(એ) દ્વારા નિર્ધારિત પાત્રતાના માપદંડો સંતોષાયેલા ગણાશે?

(૨) શું કોડની કલમ ૨૦૦ હેઠળ સોગંદ પર પાવર ઓફ એટર્ની ધારકની ચકાસણી થઈ શકે છે?

(૩) શું આક્ષેપિત વ્યવહારમાં પાવર ઓફ એટર્ની ધારકની જાણકારી

અંગેના ચોક્કસ કથનો સ્પષ્ટપણે ફરિયાદમાં જણાવવા જોઈએ?

(૪) જો પાવર ઓફ એટર્ની ધારક ફરિયાદમાં સ્પષ્ટપણે તેની જાણકારી જણાવવામાં નિષ્ફળ જાય તો શું પાવર ઓફ એટર્ની ધારક જાણકારીની આવી ધારણા પર સોગંદ પર ફરિયાદની ચકાસણી કરી શકે છે?

(૫) શું એનઆઈ એક્ટની કલમ ૧૪૫ કે જે વર્ષ ૨૦૦૨ માં સુધારા દ્વારા રજૂ કરવામાં આવી હતી તેના પ્રકાશમાં કોડની કલમ ૨૦૦ હેઠળ વિચારવામાં આવેલી કાર્યવાહીમાંથી મુક્તિ આપી શકાય છે?”

૧૮. એનઆઈ એક્ટની સંબંધિત જોગવાઈઓ અને મુદ્દા પરના સંબંધિત ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં લીધા પછી, આ કોર્ટે કાનૂની સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરી અને પ્રશ્નોના જવાબો નીચે મુજબ આપ્યા:

“(૧) પાવર ઓફ એટર્ની મારફતે એનઆઈ એક્ટની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ફરિયાદ અરજી દાખલ કરવી સંપૂર્ણપણે કાયદેસર અને સક્ષમ છે.

(૨) ફરિયાદની વિગતો સાબિત કરવા માટે પાવર ઓફ એટર્ની ધારક કોર્ટ સમક્ષ સોગંદ પર જુબાની આપી શકે છે અને ચકાસણી કરી શકે છે. જો કે, પાવર ઓફ એટર્ની ધારકે ચેક મેળવનાર/નિયમિત ક્રમમાં ધારકના એજન્ટ તરીકે વ્યવહાર જોયો હોવો જોઈએ અથવા સદર વ્યવહારો અંગે યોગ્ય જાણકારી ધરાવતો હોવો જોઈએ.

(૩) ફરિયાદીએ સદર વ્યવહારમાં પાવર ઓફ એટર્ની ધારકની જાણકારી અંગે ફરિયાદમાં સ્પષ્ટપણે ચોક્કસ કથન કરવું જરૂરી છે અને જે પાવર ઓફ એટર્ની ધારકને વ્યવહારો અંગે કોઈ જાણકારી ન હોય તેની આ કેસમાં સાક્ષી તરીકે તપાસ કરી શકાતી નથી.

(૪) એનઆઈ એક્ટની કલમ ૧૪૫ ના પ્રકાશમાં, મેજિસ્ટ્રેટ માટે એનઆઈ એક્ટની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદના સમર્થનમાં ફરિયાદી દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલ એફિડેવિટના રૂપમાં ચકાસણી પર આધાર રાખવાનું ખુદ્દું છે અને મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદીને કોર્ટ સમક્ષ હાજર રહેવા માટે બોલાવવા, કે એનઆઈ એક્ટની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદ પર કાર્યવાહી શરૂ કરવી કે નહીં તે અંગે નિર્ણય લેવા માટે ફરિયાદી કે તેના સાક્ષીની સોગંદ પર તપાસ કરવા માટે ફરજિયાતપણે બંધાયેલા નથી.

(૫) સામાન્ય પાવર ઓફ એટર્ની હેઠળના કાર્યોને પાવર ઓફ એટર્નીમાં તેને મંજૂરી આપતી ચોક્કસ કલમ વિના અન્ય વ્યક્તિને સોંપી શકાતા નથી. તેમ છતાં, સામાન્ય પાવર ઓફ એટર્ની પોતે જ રદ કરી શકાય છે અને અન્ય વ્યક્તિને આપી શકાય છે.”

૧૯. આમ, તે સ્પષ્ટ છે કે એનઆઈ એક્ટની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદ પાવર ઓફ એટર્ની ધારક મારફતે દાખલ કરી શકાય છે. આ કિસ્સામાં, સુધીર ગુલવાડી અપીલકર્તાના પાવર ઓફ એટર્ની ધારક છે અને તેણે તેના પત્ની ફરિયાદ દાખલ કરી છે. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ ૫/૩/૨૦૦૪ ના રોજ કોડની કલમ ૨૦૦ હેઠળ પાવર ઓફ એટર્ની ધારકનું નિવેદન નોંધ્યું અને સમન્સ જારી કર્યા. અમે સદર નિવેદનનું અવલોકન કર્યું છે. તેના પર પાવર ઓફ એટર્ની ધારક અને વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા સહી કરવામાં આવી છે. એ.સી. નારાયણન જણાવે છે કે પાવર ઓફ એટર્ની ધારકને સંબંધિત વ્યવહારો વિશે જાણકારી હોવી જોઈએ. એ હકીકત વિશે કોઈ વિવાદ હોઈ શકે નહીં કે આ કિસ્સામાં, અપીલકર્તાના પતિ હોવાને નાતે પાવર ઓફ એટર્ની ધારકે તમામ વ્યવહારો જોયા છે અને તે તેમના વિશે યોગ્ય જાણકારી ધરાવે છે. તે તમામ નિર્ણાયક તબક્કે તમામ વ્યવહારો સાથે સંકળાયેલો છે.

અપીલકર્તાએ આ હકીકત પોતાની ફરિયાદમાં સૌથી આગળ મૂકી છે.

ફરિયાદનો સંબંધિત ફરો નીચે મુજબ વંચાય છે:

“૩. ફરિયાદીનું પ્રતિનિધિત્વ તેના પાવર ઓફ એટર્ની ધારક શ્રી સુધીર ગુલવાડી, તેના પતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે કારણ કે ફરિયાદી તેનું સ્વાસ્થ્ય સારું ન હોવાને કારણે કોર્ટમાં આવવા અસમર્થ છે અને આખો વ્યવહાર તેના પાવર ઓફ એટર્ની ધારક કે જે તેના પતિ છે તેની જાણમાં પણ છે.”

૮. શું ફરિયાદીનો પુત્ર અરજદાર/રિવિઝનિસ્ટ સાથેના વ્યવહારોની સંપૂર્ણ વિગતો પોતાની અંગત જાણકારી દ્વારા સ્થાપિત કરી શકે છે અને શું તે દ્વારા તે કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવાનું અસ્તિત્વ સ્થાપિત કરી શકે છે, તે હકીકતો પરથી તપાસવાની જરૂર છે. વર્તમાન કિસ્સામાં, એ અંગે કોઈ વિવાદ નથી કે ફરિયાદી તેલનો વેપાર કરતો હતો. તે “સાંઈનાથ એન્ટરપ્રાઈઝ” ના નામ અને શૈલી હેઠળ ખાદ્ય તેલનો વેપાર કરતો હતો. તે જથ્થાબંધ વેપાર હતો અને અરજદારને સામાવાળા નં. ૨ ના પિતા દ્વારા ખાદ્ય તેલ પૂરું પાડવામાં આવ્યું હતું, જે મૂળ ફરિયાદી હતા.

૯. બંને નીચલી અદાલતોએ ઠરાવ્યું છે કે ફરિયાદીનો પુત્ર જે ફરિયાદીના સ્થાને

આવ્યો તેણે આપવામાં આવેલા ચેક કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવા પેટે હતા તે સાબિત કરવાનો પ્રારંભિક બોજો યોગ્ય રીતે ઉઠાવ્યો હતો અને તેણે સામા પક્ષ દ્વારા કરવામાં આવેલી ઊલટતપાસનો પણ સામનો કર્યો હતો.

૧૦. જો કોઈ આ સાક્ષીની મુખ્ય તપાસ અને ઊલટતપાસ જુએ, તો તે સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે તેના પિતા જથ્થાબંધ વેપારી તરીકે તેલ પૂરા પાડવાનો વેપાર કરતા હતા અને અરજદારે વારંવાર મૂળ ફરિયાદી પાસેથી ઉધાર પર માલ ખરીદ્યો હતો. જારી કરાયેલા ત્રણ ચેક આવા સપ્લાય માટે હતા. ઊલટતપાસમાં તે એ વાત સાથે સંમત થયો કે તે વર્ષ ૧૯૯૫ માં તેના પિતાના વ્યવસાયમાં જોડાયો હતો અને આરોપી વર્ષ ૧૯૭૪ થી તેના પિતા સાથે વેપાર કરતો હતો. તેના પિતા “સાંઈનાથ એન્ટરપ્રાઈઝ” ના નામ અને શૈલી હેઠળ વેપાર કરતા હતા. તેણે ઊલટતપાસમાં કહ્યું હતું કે તે તેના પિતાના વ્યવસાયમાં જોડાયા પછી અરજદાર સાથેના કોઈપણ વ્યવહારની તેને અંગત જાણકારી હશે. તેને ઉધાર પર કેટલી વાર માલ પૂરો પાડવામાં આવ્યો હતો, તે હિસાબના ચોપડા જોયા પછી જ જાણી શકશે. બેંકમાં ચેક રજૂ કરતી વખતે આરોપીની કોઈ સંમતિ લેવામાં આવી હતી કે કેમ તે પ્રશ્નના જવાબમાં તેણે કહ્યું કે ચેકમાં તારીખો પહેલાથી જ દર્શાવેલ હોવાથી, તેને રોકડ માટે બેંકમાં રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. તેણે અલબત્ત કહ્યું કે પ્રથમ વખત કેટલું તેલ પૂરું પાડવામાં આવ્યું હતું, તે તેને મૌખિક રીતે યાદ નહીં હોય અને તેના માટે હિસાબના ચોપડા જોશે. પૂરા પાડવામાં આવેલા માલની

દરેક ચુકવણી હંમેશા ચેક દ્વારા કરવામાં આવે છે. તે એ વાત સાથે પણ સંમત થયો હતો કે અરજદાર સાથે ઘણા વ્યાપારી વ્યવહારો છે અને અરજદારનો એક પણ ચેક અનાદર પામ્યો ન હતો. બાકીના બધા ચેક કિલચર થઈ ગયા હતા. તેણે એ સૂચન સાથે સંમત ન હતો કે હિસાબમાં થયેલી ભૂલને કારણે ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી છે. તેણે પોતાના વકીલની સલાહ લીધા પછી હિસાબના ચોપડા, ઇન્કમ-ટેક્સ રિટર્ન રજૂ કરવા સંમત થયો છે.

૧૧. તેણે આ હિસાબના ચોપડા રજૂ ન કરવા પર, તેમજ વર્ષ ૧૯૯૫ માં તેના વ્યવસાયમાં જોડાતા પહેલા કોઈપણ વ્યવહાર વિશે અંગત જાણકારીના અભાવ પર ઘણો ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. જો સંપૂર્ણ જુબાનીને બારીકાઈથી જોવામાં આવે, તો તે તેનાથી વિપરીત દર્શાવે છે કે પક્ષકારો વચ્ચે વ્યાપારી વ્યવહાર હતો અને ફરિયાદીના પુત્રની ઊલટતપાસમાં મેળવેલ કબૂલાત દ્વારા, તે સાબિત થાય છે. ત્રણ વિવાદિત ચેક સિવાયના અન્ય ચેક કિલચર થયા હોવાની હકીકત પણ એ સાબિત કરે છે કે આ વ્યવહારો પહેલીવાર થયા નથી. તેણે એ પણ દર્શાવ્યું છે કે બંને પક્ષો લાંબા સમયથી વ્યાપારી વ્યવહાર ધરાવતા હોવાની તેને જાણ હતી. જથ્થાબંધ વેપારી માટે પક્ષકારોને ઉધાર પર માલ પૂરો પાડવો એ બિલકુલ અસામાન્ય નથી અને જો અન્ય ચેક નિયમિત ધોરણે કિલચર થતા હોય, તો તેમની પાસે આવા ગ્રાહકો પર વિશ્વાસ ન કરવાનું કોઈ કારણ ન હતું. આમ, પ્રોસિક્યુશન કોઈપણ પ્રકારની શંકાની શક્યતા સિવાય પ્રથમ મુદ્દો સ્થાપિત કરી

શક્યું. તેણે માત્ર કાનૂની વારસદાર તરીકેની તેની જાણકારી જ સાબિત કરી ન હતી, તેણે વ્યવહારો પણ જોયા હતા અને તેને અવસાન પામેલા અને તેના પિતા એવા ફરિયાદીના સ્થાને કામ કરવા માટે હકદાર બનાવવા માટે પૂરતી જાણકારી હતી.

૧૨. બીજા મુદ્દા પર આવીએ તો, ત્રણેય ચેક પૂરા પાડવામાં આવેલા તેલ પેટે હતા. અહીં ઉપર ઉલ્લેખિત ત્રણ ચેક જ્યારે અનાદર પામ્યા હતા, ત્યારે તે મૂળ ફરિયાદી દ્વારા અલવી કો-ઓપરેટિવ બેંક સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ, ડિમાન્ડ નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી. આવી નોટિસ ૧૧ જૂન, ૧૯૯૯ ના રોજ જારી કરવામાં આવી હતી, જેનો જવાબ અરજદાર દ્વારા ૨૮ જૂન, ૧૯૯૯ ના રોજ આપવામાં આવ્યો હતો. આ, ફરિયાદીના મતે, એક ઉડાઉ જવાબ હતો. જોકે, અરજદારનું કહેવું છે કે આવી કોઈ નોટિસનો કોઈ જવાબ આપવામાં આવ્યો ન હતો.

૧૨.૧ અદાલતોએ પણ સંમતિથી એવું ઠરાવ્યું છે કે ડિમાન્ડ નોટિસના જવાબમાં, અરજદારનું વલણ રૂ. ૧,૧૬,૪૦૦/- ના લેણાં સ્વીકારવાનું હતું. તેનો બચાવ એવો હતો કે ફરિયાદીના ભાઈને અરજદારને મોટી રકમ ચૂકવવાની બાકી હતી જેમાંથી રૂ. ૪૦,૦૦૦/- ની ચૂકવણી ફરિયાદી દ્વારા કરવામાં આવી હતી, જેણે પોતાના ભાઈ પત્ની અને તેના માટે ચૂકવણી કરવાની ખાતરી આપી

હતી અને તેણે એ પણ ખાતરી આપી હતી કે અરજદાર દ્વારા ફરિયાદીને આપવામાં આવેલ રૂ. ૧,૧૬,૪૦૦/- નો ચેક બેંકમાં રજૂ કરવામાં આવશે નહીં અને તે તેના ભાઈના બાકી લેણાં સામે સરભર કરવામાં આવશે.

૧૨.૨ નોટિસના જવાબમાં લેવામાં આવેલ વલણ પણ મૂળ ફરિયાદીના કેસને વધુ મજબૂત બનાવે છે. તે રૂ. ૧,૧૬,૪૦૦/- નો ચેક આપ્યાનો ઇનકાર કરતો નથી, જો કે, તે ફરિયાદીને યાદ અપાવે છે કે આવો ચેક રજૂ કરવાનો ન હતો અને રકમ તેના ભાઈના લેણાં સામે સરભર કરવાની હતી, જે રૂ. ૧,૪૩,૬૫૭/- ની રકમ હતી. એકવાર એ ખ્યાલ આવ્યા પછી કે માલનો સપ્લાય સ્વીકાર ન કરવાનું જે વલણ લેવામાં આવ્યું હતું તે નોટિસના જવાબ દ્વારા ખોટું સાબિત થશે, જ્યાં ત્રણ ચેકની ચોક્કસ રકમ રૂ. ૧,૧૬,૪૦૦/- છે જે ફરિયાદીના ભાઈના દેવા સામે સરભર કરવામાં આવી હોવાનું કહેવાય છે, અરજદારે સંભવતઃ આને તેની કબૂલાત સમાન માનીને એવું જણાવવા માટે પલટી મારી છે કે નોટિસનો કોઈ જવાબ બિલકુલ આપવામાં આવ્યો ન હતો.

આ માત્ર અરજદાર દ્વારા લેવામાં આવેલ શુદ્ધ બુદ્ધિ વિનાનું વલણ જ નથી, પરંતુ હકીકતમાં, તે જવાબદારી ટાળવા માટે પાછળથી ઘડી કાઢવામાં આવેલ એક અપ્રામાણિક બચાવ છે.

તેથી, એવું માની શકાય કે નીચલી અદાલતોએ યોગ્ય રીતે ઠરાવ્યું

છે કે ડિમાન્ડ નોટિસનો જવાબ ફરિયાદ દાખલ કરતા પહેલા આપવામાં આવ્યો હતો અને તે એકતરફી જવાબ ન હતો.

૧૨.૩ આ તબક્કે, કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવાની સાબિતી અને કાયદાની કલમ ૧૩૯ હેઠળની ધારણા અંગેના કાયદાની ઝીણવટપૂર્વક તપાસ કરવી જરૂરી છે.

૧૨.૪ એ એક સુસ્થાપિત કાયદો છે કે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ ૧૩૯ હેઠળ ધારણા કરી શકાય તે પહેલાં, ફરિયાદીએ પ્રથમ એ સ્થાપિત કરવાની જરૂર છે કે જારી કરવામાં આવેલ ચેક કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવા પેટે હતો. એકવાર આ સ્થાપિત થઈ જાય પછી કાયદાની કલમ ૧૩૯ હેઠળની ધારણા ફરિયાદીના બચાવમાં આવશે.

૧૨.૫ રંગપ્પા વિરુદ્ધ મોહન, જે એઆઈઆર ૨૦૧૦ સુપ્રીમ કોર્ટ ૧૮૯૮ માં નોંધાયેલ છે, તેમાં સર્વોચ્ચ અદાલત ધારણાના વ્યાપ અને નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ ૧૩૯ હેઠળ ફરજિયાત ધારણામાં કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવું અથવા જવાબદારી અસ્તિત્વમાં હોવાની ધારણા સામેલ છે કે કેમ તેની વિચારણા કરી રહી હતી. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે આવી ધારણા કરી શકાય છે, જો કે, તે ખંડન કરી શકાય તેવી ધારણા છે. કોર્ટે કૃષ્ણ જનાર્દન

ભટ વિરુદ્ધ દત્તાત્રય જી. હેગડે, જે (૨૦૦૮) ૪ એસસીસી ૫૪ માં નોંધાયેલ છે, તેમાં ડિવિઝન બેન્ચના ચુકાદાનો સંદર્ભ આવ્યો.

૧૨.૬ સદર ઓથોરિટીમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના તારણો અને અવલોકનોનું અવલોકન કરવા પર, એવું જણાય છે કે કલમ ૧૩૮ ના ત્રણ ઘટકો છે એટલે કે (૧) કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવું છે; (૨) ચેક કોઈપણ દેવા અથવા અન્ય જવાબદારીના સંપૂર્ણ અથવા આંશિક નિકાલ માટે બેંકના ખાતામાંથી કાઢવામાં આવ્યો હતો જે કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવાની પૂર્વધારણા કરે છે; અને (૩) કે આ રીતે જારી કરાયેલ ચેક પૂરતા ભંડોળના અભાવે પરત ફર્યો છે.

૧૨.૭ આ આગળ જણાવે છે કે સદર કલમ ફરિયાદ પર કાર્યવાહી કરી શકાય તે પહેલાં કાનૂની આવશ્યકતાઓનું પાલન કરવાની જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૧૩૮ માત્ર બાબતના બીજા પાસા અંગે ધારણા ઊભી કરે છે. કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવાનું અસ્તિત્વ એ નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ ૧૩૯ હેઠળ ધારણાની બાબત નથી. તે માત્ર ચેકના ધારકની તરફેણમાં એવી ધારણા ઊભી કરે છે કે તે કોઈપણ દેવા અથવા અન્ય જવાબદારીના નિકાલ માટે જારી કરવામાં આવ્યો છે.

"૨૨. હાઈકોર્ટે તેના રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતા

અરજદારની એ દલીલ સ્વીકારી હોવા છતાં કે કાયદાની કલમ ૧૩૯ હેઠળની ધારણા "માત્ર એટલી હદે વિસ્તરે છે કે ચેક ધારકને ચેક કોઈપણ દેવા અથવા અન્ય જવાબદારીના સંપૂર્ણ અથવા આંશિક નિકાલ માટે મળ્યો હતો" અને તેનો માત્ર એટલો જ અર્થ થાય છે કે "ચેક અવેજ માટે જારી કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તે એટલી હદે વિસ્તરતો નથી કે ચેક આરોપી દ્વારા દલીલ કર્યા મુજબ દેવા અથવા જવાબદારીના નિકાલ માટે જારી કરવામાં આવ્યો હતો", એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે ફરિયાદીએ પોતાનો પુરાવો રજૂ કરીને તે બોજો ઉઠાવ્યો હતો. અરજદાર સાક્ષીના કહેડામાં આવ્યો ન હતો તે અવલોકન કરતા, એવો અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યો હતો કે જોકે અરજદાર અને શ્રી આર.જી. ભટ વચ્ચેના સંબંધો તંગ હતા, પરંતુ એવું દર્શાવવા માટે કંઈ ન હતું કે અરજદાર અને ફરિયાદી વચ્ચેના સંબંધો તંગ બન્યા હતા છતાં એ હકીકત છે કે ૧૯૯૬ માં સદર વિવાદ અંગે પંચાયતની બેઠક યોજાઈ હતી. જોકે, હાઈકોર્ટે એ જણાવીને બાબતના તથ્યલક્ષી પાસામાં જવાનો ઇનકાર કર્યો હતો કે તે રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી રહી છે, અને જણાવ્યું હતું:

"કારણ કે ચેકનો દુરુપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે સાબિત કરવાનો બોજો આરોપી-અરજદાર પર છે, અને તે સંબંધમાં ટ્રાયલ કોર્ટ અને

એપેલેટ કોર્ટનું એક સમાન તારણ છે જેમાં ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદાર તે બોજો ઉઠાવવામાં નિષ્ફળ ગયો છે, મને ટ્રાયલ કોર્ટ અને એપેલેટ કોર્ટના આદેશમાં દખલગીરી કરવા માટે કોઈ આધાર જણાતો નથી, જ્યાં સુધી તેઓ અરજદારને નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ ૧૩૮ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુના માટે દોષિત ઠેરવે છે."

XXX

XXX

XXX

૨૮. નિર્વિવાદપણે, કાયદાની કલમ ૧૧૮(બી) અને કલમ ૧૩૮ ની શરતોમાં ફરજિયાત ધારણા ઉભી કરવી જરૂરી છે. કાયદાની કલમ ૧૩(૧) "નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ" ને "આદેશ પર અથવા ધારકને ચૂકવવાપાત્ર પ્રોમિસરી નોટ, બિલ ઓફ એક્સચેન્જ અથવા ચેક" તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે."

૧૨.૮ વર્તમાન કેસની હકીકતો પર પાછા ફરતાં, એવું કહી શકાય કે આરોપી દ્વારા લેવામાં આવેલ બચાવ બિલકુલ સંભવિત નથી. તે સંભાવનાના વર્ચસ્વ સાથે પણ બોજો ઉઠાવવામાં સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ ગયો છે. કાયદાની કલમ ૧૩૮ અને ૧૧૮ હેઠળની વૈધાનિક ધારણા જ્યારે અમલમાં આવી અને જ્યારે તેનું કાયદા હેઠળ જરૂરી હોય તે મુજબ ખંડન કરવામાં આવ્યું નથી, ત્યારે નિષ્કર્ષમાં

એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે નીચલી અદાલતોએ કોઈ ભૂલ કે કોઈ સ્પષ્ટ ગેરકાયદેસરતા કરી નથી.

૧૨.૯ રામદાસ કાલુ નાયક વિરુદ્ધ કૃષ્ણાનંદ વિષ્ણુ નાયક, જે (૨૦૧૪) ૧૨ એસસીસી ૬૨૫ માં નોંધાયેલ છે, તેના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલત દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી કે જેના માટે ચેક જારી કરવામાં આવ્યો છે તેને સાબિત કરવાના પ્રશ્ન પર વિચાર કરી રહી હતી. અપીલકર્તા-દોષિત એક પ્રોપર્ટી ડીલર હતો અને ફરિયાદી તેનો કર્મચારી હતો જેનો પગાર મહિને રૂ. ૨૫૦૦/- અને પ્રતિ દિવસ રૂ. ૨૦/- હતો. ફરિયાદી દ્વારા અરજદાર-આરોપીને હાથ ઉછીના આપ્યા હોવાના સમર્થનમાં કોઈ સામગ્રીની ગેરહાજરીમાં અને રૂ. ૫ લાખની રકમની ગણતરી કેવી રીતે કરવામાં આવી અને રૂ. ૧,૭૫,૦૦૦/- ના હાથ ઉછીનાના બદલામાં. કોઈ રેકૉર્ડની ગેરહાજરીમાં, શું જ્યારે ચેક અનાદર પામ્યો ત્યારે આરોપીના ખાતામાં પૂરતું બેંક બેલેન્સ હતું. આવા તથ્યલક્ષી સંજોગોમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે ફરિયાદી એ જવાબદારી નિભાવવામાં નિષ્ફળ ગયો કે તે કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવું હતું. આ અનિવાર્યપણે અહીં ઉપર દર્શાવેલ સ્પષ્ટ હકીકતોના આધારે છે કે કોર્ટે નિર્ણય લીધો અને ઠરાવ્યું કે ફરિયાદી નિષ્ફળ ગયો છે, જે અરજદાર-રિવિઝનિસ્ટના કેસમાં કોઈપણ રીતે મદદ કરશે નહીં.

૧૨.૧૦ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ ફરિયાદી કે જે કર્મચારી હતો અને મહિને રૂ. ૨૫૦૦/- કમાતો હતો તે પોતાના એમ્પ્લોયરને આટલી મોટી રકમના હાથ ઉછીના આપી શક્યો ન હોત.

૧૨.૧૧ રંગપ્પા (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં સદર નિર્ણયના સંબંધિત તારણો અને અવલોકનો નીચે મુજબ દોહરાવવા લાભદાયક રહેશે :

"૮. વધુમાં, જ્યારે પ્રોસિક્યુશને તમામ વાજબી શંકાઓથી પર આરોપીનો અપરાધ સાબિત કરવો જ જોઈએ, ત્યારે આરોપીના પક્ષે બચાવ સાબિત કરવા માટે સાબિતીનું ધોરણ 'સંભાવનાનું વર્યસ્વ' છે. સંભાવનાના વર્યસ્વનું અનુમાન માત્ર પક્ષકારો દ્વારા રેકૉર્ડ પર લાવવામાં આવેલી સામગ્રી પરથી જ નહીં પરંતુ તે જે સંજોગો પર આધાર રાખે છે તેના સંદર્ભમાં પણ કાઢી શકાય છે."

કાયદાની કલમ ૧૩૯ દ્વારા વિચારવામાં આવેલી ધારણાની પ્રકૃતિના સંદર્ભમાં ખાસ કરીને, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું;

"જપ. અમે એ હકીકતથી અજાણ નથી કે સદર જોગવાઈ દેશના વિકસતા વ્યાપાર, વેપાર; વાણિજ્ય અને ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓનું નિયમન કરવા

અને નાણાકીય બાબતોમાં વધુ તકેદારીને પ્રોત્સાહન આપવા અને ચેક લખનાર પર લેણદારનો વિશ્વાસ જાળવી રાખવા માટે કડક જવાબદારી નક્કી કરવા દાખલ કરવામાં આવી છે જે ભારત જેવા વિકાસશીલ દેશના આર્થિક જીવન માટે આવશ્યક છે. જોકે, આનો અર્થ એ નથી કે અદાલતો જમીની વાસ્તવિકતાઓ પ્રત્યે આંખ આડા કાન કરશે. કાયદો ધારણા ઊભી કરવાનું ફરજિયાત કરે છે પરંતુ તે ત્યાં જ અટકી જાય છે. તે એવું કહેતો નથી કે દોરવામાં આવેલી ધારણાનું ખંડન થયું હોવાનું કેવી રીતે માનવું જોઈએ. કાનૂની ન્યાયશાસ્ત્રના અન્ય મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંતો, એટલે કે, માનવ અધિકાર તરીકે નિર્દોષતાની ધારણા અને કલમ ૧૩૯ દ્વારા રજૂ કરાયેલ રિવર્સ બર્ડન (પુરાવા રજૂ કરવાના બોજાને બદલવા) ના સિદ્ધાંતને સંતુલિત કરવા જોઈએ. આવા સંતુલિત કાર્યો, નિર્વિવાદપણે મોટા ભાગે દરેક કેસની હકીકતો, રેકૉર્ડ પર લાવવામાં આવેલી સામગ્રી અને તેને સંચાલિત કરતા કાનૂની સિદ્ધાંતોના સંદર્ભ પર આધારિત રહેશે."

૧૧. ઉપર ટાંકવામાં આવેલા નિર્ણયના સંદર્ભમાં, સામાવાળા-દાવેદાર વતી હાજર રહેલા વકીલે રજૂઆત કરી છે કે 'કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવાનું અસ્તિત્વ કાયદાની કલમ ૧૩૯ હેઠળ ધારણાની બાબત નથી' અને તે 'ફક્ત ચેકના ધારકની તરફેણમાં એવી ધારણા ઊભી કરે છે કે તે કોઈ દેવા અથવા અન્ય જવાબદારીના નિકાલ માટે જારી કરવામાં આવ્યો

છે' [જુઓ કૃષ્ણ જનાર્દન ભટ (ઉપર મુજબ) માં પેરા. ૩૦] જેવા અવલોકનો કાયદાકીય જોગવાઈઓ તેમજ આ કોર્ટના સ્થાપિત પૂર્વ-ઉદાહરણો સાથે સંઘર્ષમાં છે. આમ સામાવાળા-દાવેદાર દ્વારા ટાંકવામાં આવેલા કેટલાક અંશોની તપાસ કરવી જરૂરી બનશે. ઉદાહરણ તરીકે, હિતેન પી. દલાલ વિરુદ્ધ પ્રતિન્દ્રનાથ બેનર્જી, (૨૦૦૧) ૬ એસસીસી ૧૬ : (એઆઈઆર ૨૦૦૧ એસસી ૩૮૯૭) માં, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું (રૂમા પાલ, જે. પેરા ૨૨-૨૩ પર) :

"૨૨. કારણ કે કલમ ૧૩૮ અને ૧૩૯ બંને માટે જરૂરી છે કે કોર્ટ જે રકમો માટે ચેક લખવામાં આવ્યા છે તેના માટે ચેક લખનારની જવાબદારી 'માની લેશે',..., કોર્ટ માટે દરેક કિસ્સામાં આ ધારણા ઉભી કરવી ફરજિયાત છે જ્યાં ધારણા ઉભી કરવા માટેનો તથ્યલક્ષી આધાર સ્થાપિત થયો હોય. તે ફોજદારી કેસોમાં સાબિતીના બોજા અંગેના સામાન્ય નિયમમાં અપવાદ રજૂ કરે છે અને આરોપી પર બોજો તબદીલ કરે છે (...). આવી ધારણા કાયદાની ધારણા છે, જે હકીકતની ધારણાથી અલગ છે જે એવી જોગવાઈઓનું વર્ણન કરે છે જેના દ્વારા કોર્ટ અમુક બાબતોની સ્થિતિ ધારી શકે છે. ધારણાઓ પુરાવાના નિયમો છે અને નિર્દોષતાની ધારણા સાથે સંઘર્ષ કરતી નથી, કારણ કે બાદમાં માત્ર એટલો જ અર્થ છે કે પ્રોસિક્યુશન આરોપી સામેનો કેસ વાજબી શંકાની

બહાર સાબિત કરવા માટે બંધાયેલ છે. કાયદા અથવા હકીકતની ધારણાઓની મદદથી પ્રોસિક્યુશન પરની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ શકાય છે સિવાય કે આરોપી એવા પુરાવા રજૂ કરે જે ધારવામાં આવેલી હકીકતના અસ્તિત્વમાં ન હોવાની વાજબી સંભાવના દર્શાવે છે.

૨૩. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જો કાયદાની ધારણાનો આધાર બનાવવા માટે જરૂરી હકીકતો અસ્તિત્વમાં હોય, તો વૈધાનિક નિષ્કર્ષ કાઢવાનો વિવેકાધિકાર કોર્ટ પાસે રહે છે, પરંતુ આ એ વ્યક્તિને રોકતું નથી કે જેની સામે ધારણા કરવામાં આવી છે, તેનું ખંડન કરવાથી અને તેનાથી વિપરીત સાબિત કરવાથી. કોઈ હકીકત સાબિત થઈ છે તેમ કહેવાય છે જ્યારે, તેની સમક્ષની બાબતોને ધ્યાનમાં લીધા પછી, કોર્ટ કાં તો તે અસ્તિત્વમાં હોવાનું માને છે, અથવા તેનું અસ્તિત્વ એટલું સંભવિત માને છે કે સમજદાર માણસે, ચોક્કસ કેસના સંજોગોમાં, તે અસ્તિત્વમાં છે તેવી ધારણા પર કાર્ય કરવું જોઈએ. તેથી, ખંડનને નિર્ણાયક રીતે સ્થાપિત કરવાની જરૂર નથી પરંતુ બચાવના સમર્થનમાં કોર્ટ સમક્ષ એવા પુરાવા રજૂ કરવા જોઈએ કે કોર્ટે કાં તો બચાવ અસ્તિત્વમાં હોવાનું માનવું જોઈએ અથવા તેનું અસ્તિત્વ વ્યાજબી રીતે સંભવિત હોવાનું માનવું જોઈએ, વાજબીતાનું ધોરણ સમજદાર માણસનું છે."

૧૨. સામાવાળા-દાવેદારે મલ્લવરપુ કાસીવિશ્વેશ્વર રાવ વિરુદ્ધ થડીકોંડા રામુલુ ફર્મ અને અન્ય, ૨૦૦૮ (૮) સ્કેલ ૬૮૦ : (એઆઈઆર ૨૦૦૮ એસસી ૨૮૯૮) તરીકે નોંધાયેલા નિર્ણયનો પણ સંદર્ભ આપ્યો છે, જેમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું: "નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ ૧૧૮(એ) હેઠળ, જ્યાં સુધી વિપરીત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી, પ્રોમિસરી નોટ અવેજ માટે બનાવવામાં આવી હતી તેવું માનવા માટે કોર્ટ બંધાયેલી છે. એ પણ સ્થાપિત સ્થિતિ છે કે આ બાબતમાં પ્રારંભિક બોજો પ્રતિવાદી પર રહેલો છે કે તે રેકૉર્ડ પર એવી હકીકતો અને સંજોગો લાવીને અવેજના અસ્તિત્વમાં ન હોવાને સાબિત કરે કે જે કોર્ટને પ્રત્યક્ષ પુરાવા દ્વારા અથવા સંભાવનાઓના વર્ચસ્વ દ્વારા અવેજનું અસ્તિત્વ અસંભવિત, શંકાસ્પદ અથવા ગેરકાયદેસર હોવાનું દર્શાવીને અવેજના અસ્તિત્વમાં ન હોવાને માનવા તરફ દોરી જાય..."

આ નિર્ણય આગળ ભારત બેરલ એન્ડ ફ્રમ મેન્યુફેક્ચરિંગ કંપની વિરુદ્ધ અમીન ચંદ પ્યારેલાલ, (૧૯૯૯) ૩ એસસીસી ૩૫ : (એઆઈઆર ૧૯૯૯ એસસી ૧૦૦૮) (પેરા. ૧૨) ના અગાઉના નિર્ણયમાંથી એક અંશ ટાંકવા તરફ આગળ વધ્યો :

"અહીં ઉપર નોંધ્યા મુજબના વિવિધ ચુકાદાઓની વિચારણા પર,

કાયદાની જે સ્થિતિ ઉભરી આવે છે તે એ છે કે એકવાર પ્રોમિસરી નોટના અમલને સ્વીકારવામાં આવે, તો કલમ ૧૧૮(એ) હેઠળ ધારણા ઉભી થશે કે તે અવેજ દ્વારા સમર્થિત છે. આવી ધારણા ખંડન કરી શકાય તેવી છે. પ્રતિવાદી સંભવિત બચાવ ઊભો કરીને અવેજના અસ્તિત્વમાં ન હોવાને સાબિત કરી શકે છે. જો પ્રતિવાદીએ અવેજનું અસ્તિત્વ અસંભવિત અથવા શંકાસ્પદ હતું અથવા તે ગેરકાયદેસર હતું તે દર્શાવતો સાબિતીનો પ્રારંભિક બોજો ઉઠાવ્યો હોવાનું સાબિત થાય, તો બોજો વાદી પર તબદીલ થશે જે તેને હકીકતની બાબત તરીકે સાબિત કરવા માટે બંધાયેલો રહેશે અને તેને સાબિત કરવામાં નિષ્ફળતા પર તેને નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટના આધારે રાહત મેળવવા માટે અયોગ્ય ઠેરવશે. અવેજના અસ્તિત્વમાં ન હોવાને સાબિત કરવાનો પ્રતિવાદી પરનો બોજો પ્રત્યક્ષ હોઈ શકે છે અથવા તે જે સંજોગો પર આધાર રાખે છે તેના સંદર્ભમાં સંભાવનાઓના વર્ચસ્વને રેકૉર્ડ પર લાવીને હોઈ શકે છે. આવી સ્થિતિમાં, વાદી કાયદા હેઠળ વાદી સહિતના કેસમાં રજૂ કરાયેલા તમામ પુરાવાઓ પર આધાર રાખવા હકદાર છે. કિસ્સામાં, જ્યાં પ્રતિવાદી અવેજના અસ્તિત્વમાં ન હોવાને દર્શાવીને સાબિતીનો પ્રારંભિક બોજો ઉઠાવવામાં નિષ્ફળ જાય છે, વાદી હંમેશા તેની તરફેણમાં કલમ ૧૧૮(એ) હેઠળ ઉદ્ભવતી ધારણાનો લાભ મેળવવા માટે હકદાર ગણાશે. પ્રત્યક્ષ પુરાવા આપીને અવેજના અસ્તિત્વમાં ન હોવાને સાબિત

કરવા માટે કોર્ટ પ્રતિવાદી પર આગ્રહ ન રાખી શકે કારણ કે નકારાત્મક પુરાવાનું અસ્તિત્વ ન તો શક્ય છે ન તો વિચારવામાં આવ્યું છે અને જો રજૂ કરવામાં આવે તો પણ શંકાની નજરે જોવામાં આવે છે. અવેજ પસાર થવાનો માત્ર ઇનકાર દેખીતી રીતે કોઈ બચાવ હોય તેવું જણાતું નથી. વાદી પર સાબિતીનો બોજો તબદીલ કરવાનો લાભ મેળવવા માટે કંઈક સંભવિત રેકૉર્ડ પર લાવવું પડે છે. ધારણાને ખોટી સાબિત કરવા માટે, પ્રતિવાદીએ રેકૉર્ડ પર એવી હકીકતો અને સંજોગો લાવવા પડશે કે જેના પર વિચાર કર્યા પછી કોર્ટ કાં તો માની શકે કે અવેજ અસ્તિત્વમાં ન હતો અથવા તેનું અસ્તિત્વ ન હોવું એટલું સંભવિત હતું કે સમજદાર માણસ, કેસના સંજોગોમાં, તે અસ્તિત્વમાં ન હતો તેવી દલીલ પર કાર્ય કરશે."

રસપ્રદ વાત એ છે કે, આ જ અંશ કૃષ્ણ જનાર્દન ભટ (ઉપર મુજબ) માં પણ મંજૂરી સાથે ટાંકવામાં આવ્યો છે.

૧૩. વર્તમાન કેસની હકીકતોના સંબંધમાં, અમે એમ.એમ.ટી.સી. લિ. અને અન્ય વિરુદ્ધ મેડચઆઈ કેમિકલ્સ એન્ડ ફાર્મા (પી) લિ., (૨૦૦૨) ૧ એસસીસી ૨૩૪ : (એઆઈઆર ૨૦૦૨ એસસી ૧૮૨) (પેરા. ૧૯) માં નીચેના અવલોકનોનો પણ સંદર્ભ આપી શકીએ છીએ :

"... ઓથોરિટી દર્શાવે છે કે જ્યારે પેમેન્ટ રોકવાની સૂચનાને કારણે ચેક અનાદર પામે છે ત્યારે પણ, કલમ ૧૩૯ ના આધારે કોર્ટે એવું માની લેવું પડે છે કે કોઈપણ દેવા અથવા જવાબદારીના સંપૂર્ણ અથવા આંશિક નિકાલ માટે ધારકને ચેક મળ્યો હતો. અલબત્ત આ એક ખંડન કરી શકાય તેવી ધારણા છે. આમ આરોપી બતાવી શકે છે કે પૂરતા ભંડોળના અભાવે અથવા ભંડોળની અછતને કારણે 'પેમેન્ટ રોકવાની' સૂચનાઓ જારી કરવામાં આવી ન હતી. જો આરોપી બતાવે કે ચેક લખનારની બેંકમાં રોકડ માટે ચેક રજૂ કરવામાં આવ્યો તે સમયે ચેકની રકમ કિલચર કરવા માટે તેના ખાતામાં પૂરતું ભંડોળ હતું અને રોકડ માટે ચેક રજૂ કરવામાં આવ્યો તે સમયે કોઈ વર્તમાન દેવું અથવા જવાબદારી ન હતી તે સહિતના અન્ય માન્ય કારણોસર પેમેન્ટ રોકવાની નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી, તો કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો બનશે નહીં. મહત્વની વાત એ છે કે આવું સાબિત કરવાનો બોજો આરોપી પર રહેશે. ..."

૧૪. આ અંશોના પ્રકાશમાં, અમે સામાવાળા-દાવેદાર સાથે સહમત છીએ કે કાયદાની કલમ ૧૩૯ દ્વારા ફરજિયાત ધારણામાં ખરેખર કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવા અથવા જવાબદારીનો સમાવેશ થાય છે. તે હદ સુધી, કૃષ્ણ જનાર્દન ભટ (ઉપર મુજબ) માં આક્ષેપિત અવલોકનો સાચા ન હોઈ શકે. જોકે, આ કોઈ પણ રીતે તે કેસમાં નિર્ણયની સાચીતા પર

શંકા ઉભી કરતું નથી કારણ કે તે તેમાંની ચોક્કસ હકીકતો અને સંજોગો પર આધારિત હતું. ટાંકણોમાં નોંધ્યા મુજબ, આ અલબત્ત ખંડન કરી શકાય તેવી ધારણાના સ્વરૂપમાં છે અને આરોપી માટે એવો બચાવ ઊભો કરવો ખુદો છે જેમાં કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવા અથવા જવાબદારીના અસ્તિત્વને પડકારી શકાય. જોકે, તેમાં કોઈ શંકા હોઈ શકે નહીં કે એક પ્રારંભિક ધારણા છે જે ફરિયાદીની તરફેણ કરે છે. કાયદાની કલમ ૧૩૮ એ રિવર્સ ઓનસ કલોઝ (પુરાવા રજૂ કરવાના બોજાને બદલવાની કલમ) નું ઉદાહરણ છે જે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સની વિશ્વસનીયતામાં સુધારો કરવાના કાયદાકીય ઉદ્દેશ્યને આગળ વધારવા માટે દાખલ કરવામાં આવી છે. જ્યારે કાયદાની કલમ ૧૩૮ ચેક અનાદરના સંબંધમાં મજબૂત ફોજદારી ઉપાયનો ઉલ્લેખ કરે છે, ત્યારે કલમ ૧૩૮ હેઠળ ખંડન કરી શકાય તેવી ધારણા એ મુકદ્દમા દરમિયાન અયોગ્ય વિલંબને રોકવા માટેનું એક ઉપકરણ છે. જોકે, તે ચાદ રાખવું જોઈએ કે કલમ ૧૩૮ દ્વારા શિક્ષાપાત્ર બનાવવામાં આવેલા ગુનાને નિયમનકારી ગુના તરીકે વધુ સારી રીતે વર્ણવી શકાય છે કારણ કે ચેક બાઉન્સ થવો એ મોટાભાગે સિવિલ ખોટાના સ્વરૂપમાં હોય છે જેની અસર સામાન્ય રીતે વ્યાપારી વ્યવહારોમાં સામેલ ખાનગી પક્ષકારો પૂરતી મર્યાદિત હોય છે. આવા સંજોગોમાં, પ્રમાણસરતાની કસોટીએ રિવર્સ ઓનસ કલોઝના અર્થઘટન અને રચનાને માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ અને

આરોપી/પ્રતિવાદી પાસેથી અયોગ્ય રીતે ઊંચા ધોરણ અથવા સાબિતી પૂરી કરવાની અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં. ખાતરીજનક વાજબીતાની ગેરહાજરીમાં, રિવર્સ ઓનસ કલોઝ સામાન્ય રીતે પુરાવાનો બોજો લાદે છે અને પ્રેરક બોજો નહીં. આને ધ્યાનમાં રાખીને, તે સ્થાપિત સ્થિતિ છે કે જ્યારે આરોપીએ કલમ ૧૩૯ હેઠળની ધારણાનું ખંડન કરવાનું હોય છે, ત્યારે આવું કરવા માટે સાબિતીનું ધોરણ 'સંભાવનાઓનું વર્ચસ્વ' છે. તેથી, જો આરોપી કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવા અથવા જવાબદારીના અસ્તિત્વ વિશે શંકા પેદા કરતા સંભવિત બચાવને ઊભો કરવામાં સક્ષમ હોય, તો પ્રોસિક્યુશન નિષ્ફળ જઈ શકે છે. ટાંકણોમાં સ્પષ્ટ કર્યા મુજબ, આવો બચાવ ઊભો કરવા માટે આરોપી ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી સામગ્રી પર આધાર રાખી શકે છે અને તે કલ્પી શકાય તેવું છે કે કેટલાક કિસ્સાઓમાં આરોપીને તેના પોતાના પુરાવા રજૂ કરવાની જરૂર ન પડે.

૧૫. વર્તમાન કેસની હકીકતો પર પાછા ફરતાં, અમે હાઈકોર્ટના દષ્ટિકોણ સાથે સહમત છીએ કે આરોપીએ સંભવિત બચાવ ઊભો કર્યો નથી. અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, ખાલી ચેક ખોવાઈ જવાનો બચાવ વિલંબથી લેવામાં આવ્યો હતો અને આરોપીએ તેની બેંકને 'પેમેન્ટ રોકવાની' સૂચનાઓમાં અલગ તારીખનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. વધુમાં, 'પેમેન્ટ

રોકવાની' સૂચનાઓમાં એવો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો ન હતો કે ચેક ખોવાઈ ગયો છે. ટ્રાયલ રેકૉર્ડનું અવલોકન પણ દર્શાવે છે કે આરોપી એ હકીકતથી વાકેફ હોવાનું જણાયું હતું કે ચેક ફરિયાદી પાસે હતો. વધુમાં, એ હકીકત કે આરોપી કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળની વૈધાનિક નોટિસનો જવાબ આપવામાં નિષ્ફળ ગયો હતો તે એવા નિષ્કર્ષ તરફ દોરી જાય છે કે ફરિયાદીના વર્જનમાં યોગ્યતા હતી. સંભવિત બચાવ ઊભો ન કરવા ઉપરાંત, અપીલકર્તા-આરોપી કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવા અથવા જવાબદારીના અસ્તિત્વને પડકારવામાં સક્ષમ ન હતા. એ હકીકત કે આરોપીએ તેના મકાનના બાંધકામના સંબંધમાં ફરિયાદીને નિયમિત ચૂકવણી કરી હતી તે એ શક્યતાને નકારી શકતી નથી કે ફરિયાદીએ તે જ હેતુ માટે પોતાના નાણાં ખર્ચ્યા હોય. કેસના રેકૉર્ડ મુજબ, ફરિયાદીના વર્જનમાં થોડી વિસંગતતા હતી, જ્યાં સુધી તે સ્પષ્ટ ન હતું કે શું આરોપીએ બાંધકામ સંબંધિત ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે હાથ ઉછીના માંગ્યા હતા અથવા ફરિયાદીએ સમય જતાં સદર ખર્ચ ઉઠાવ્યો હતો. કોઈ પણ રીતે, ફરિયાદ કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવા અથવા જવાબદારીના પ્રથમદર્શી અસ્તિત્વને દર્શાવે છે કારણ કે ફરિયાદીએ એવું જાળવી રાખ્યું છે કે તેના નાણાંનો ઉપયોગ બાંધકામ-ખર્ચ માટે કરવામાં આવ્યો હતો. કારણ કે આરોપીએ સ્વીકાર્યું હતું કે ચેક પરની સહી તેની છે, તેથી વૈધાનિક ધારણા અમલમાં આવે છે અને ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરવામાં

આવેલી સામગ્રીના સંબંધમાં પણ તેનું ખંડન કરવામાં આવ્યું નથી.

૧૬. નિષ્કર્ષમાં, અમને હાઈકોર્ટના તારીખ ૨૬-૧૦-૨૦૦૫ ના અંતિમ આદેશમાં દખલ કરવાનું કોઈ કારણ જણાતું નથી, જેમાં અપીલકર્તા સામે દોષિત ઠરાવવાનું તારણ નોંધવામાં આવ્યું હતું. તે મુજબ વર્તમાન અપીલનો નિકાલ કરવામાં આવે છે."

૧૩. અહીં ઉપર કરવામાં આવેલી ચર્ચા પરથી, એવું ઠરાવવામાં આવે છે કે ફરિયાદીએ એ સાબિત કરવાનો પ્રારંભિક બોજો યોગ્ય રીતે ઉઠાવ્યો છે કે કાયદેસર રીતે વસૂલવાપાત્ર દેવું અસ્તિત્વમાં હતું જેના માટે ત્રણેય આક્ષેપિત ચેક જારી કરવામાં આવ્યા હતા. ફરિયાદ નોંધાવતા પહેલા જારી કરાયેલ ડિમાન્ડ નોટિસમાં કોઈ પણ અનિશ્ચિત શબ્દો વિના, આવા દેવાને સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો અને અહીંના અરજદારે કોઈ પણ અનિશ્ચિત શબ્દો વિના બાકી રકમ સામે ચેક આપ્યા હોવાનું પણ સ્વીકાર્યું છે. જોકે, તેણે રૂ. ૧,૪૩,૬૫૭/- ની ચેકની રકમને ફરિયાદીના ભાઈના તેણાં સામે સરભર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે અને તે તેનો એક બચાવ છે. જો ફરિયાદીના ભાઈનું દેવું અસ્તિત્વમાં હોય તો તેની પાછળ જવાનો વિકલ્પ તેની પાસે ખુલ્લો છે. તેણે વસૂલાત માટે કોઈ કાનૂની વિકલ્પ અપનાવ્યો હોવાનું દર્શાવવા માટે રેકૉર્ડ પર કંઈ નથી. તેને ફરિયાદીના ભાઈના બાકી દેવા સામે ત્રણ ચેકની આ રકમોને સરભર કરવાનો બચાવ ઊભો

કરવાની પણ છૂટ હતી. જોકે, એવું જણાતું નથી કે તેણે ફરિયાદીના ભાઈ સામે કાયદેસર રીતે કાર્યવાહી કરી હોય કે તેણે વર્તમાન કાર્યવાહીમાં પણ સુસંગત વલણ અપનાવ્યું હોય. તેણે, તેનાથી વિપરીત, પોતાનો બચાવ બદલવાનું ચાલુ રાખ્યું જેનાથી તેનો કેસ વધુ નબળો પડ્યો. એ માની લઈએ કે તે બહુવિધ બચાવ લઈ શકે છે, તે બનાવટી અથવા બોગસ ન હોઈ શકે કે તે અરજદારના અસંગત અભિગમને દર્શાવતો ન હોવો જોઈએ અને તે જ બરાબર રેકૉર્ડ પરથી બહાર આવ્યું છે.

૧૪. પરિણામે, ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, ત્રણેય પ્રશ્નોના જવાબો પ્રોસિક્યુશનની તરફેણમાં આપવામાં આવે છે. બંને અદાલતોએ અરજદારની વિરુદ્ધ સર્વસંમતિથી ચુકાદો આપતી વખતે અરજદારને એક વર્ષના સમયગાળા માટે દોષિત ઠેરવવામાં અથવા સજા કરવામાં કોઈ ભૂલ કરી નથી.

૧૫. જોકે, જ્યાં સુધી દંડની રકમ અને વળતરની ગેરહાજરીનો સંબંધ છે, આ કોર્ટે આ તબક્કે એ વાત પર ભાર મૂકવાની જરૂર છે કે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટ હેઠળની બાબતોની સુનાવણી કરતી ટ્રાયલ કોર્ટ અને એપેલેટ ફોરમે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે, તેમજ વિવિધ નિર્ણયોમાં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત રેશિયો પણ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે, જેમાં તેણે વળતર આપવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂક્યો છે,

જે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની જોગવાઈઓ સાથે સુસંગત હોવું જોઈએ અને આવી રકમ ચેકની રકમના બમણી સુધી હોઈ શકે છે.

૧૬. જ્યારે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ ૧૩૮ હેઠળની કાર્યવાહીને અંતિમ સ્વરૂપ આપવામાં વર્ષો લાગે છે, ત્યારે કોઈ વ્યક્તિ પાસે નાણાંની વસૂલાત માટે દિવાની કાર્યવાહીનો આશરો લેવાની પણ અપેક્ષા રાખવી જ્યારે મર્યાદાનો કાયદો પણ તેના બચાવમાં ન આવી શકે, તે ન્યાયની મજાક ઉડાવવા સમાન હશે.

૧૭. આર. વિજયન વિરુદ્ધ બેબી અને અન્ય, જે (૨૦૧૨) ૧ એસસીસી ૨૬૦ માં નોંધાયેલ છે, તેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે કાયદાના ઉદ્દેશ્યો પર વિગતવાર વિચાર કર્યો છે અને ઠરાવ્યું છે કે પ્રકરણ XVII પરંપરાગત દંડાત્મક જોગવાઈઓ તેમજ વળતર અને પુનઃસ્થાપનાની જોગવાઈઓ બંને પૂરી પાડે છે. કોર્ટે વ્યાજ સાથે ચેકની વસૂલાત અંગે ફરિયાદીઓ માટેની મુશ્કેલીઓ પણ દર્શાવી અને સૂચવ્યું કે કોર્ટનો અભિગમ વધુ સમાન, વ્યવહારુ અને વાસ્તવિક હોવો જોઈએ અને પ્રકરણ XVII ની જોગવાઈઓમાં યોગ્ય રીતે સુધારો થવો જોઈએ.

ઉપર ટાંકવામાં આવેલા નિર્ણયના સંબંધિત ફકરાઓ ફરીથી રજૂ કરવા યોગ્ય રહેશે, જે નીચે મુજબ વંચાય છે :

"૧૪. આ કેસ વર્ષ ૧૯૯૫ માં ચેકના અનાદર સાથે સંબંધિત છે. જોકે ફરિયાદી-અપીલકર્તા દોષિત ઠરાવવામાં સફળ રહ્યા છે, પરંતુ તેણે એ અર્થમાં વર્ચ્યુઅલ રીતે નુકસાન ઉઠાવ્યું છે કે તેને અનાદર પામેલા ચેકની રકમ વસૂલ કરવા માટે વળતર મળ્યું નથી. સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષ અપીલ પેન્ડિંગ હતી તે દરમિયાન સિવિલ દાવો દાખલ કરવાની મર્યાદા પૂરી થઈ ગઈ હોવાથી, અપીલકર્તાએ સિવિલ દાવા દ્વારા રકમ વસૂલ કરવાની તક પણ ગુમાવી દીધી છે. આ વિશિષ્ટ સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે સિનિયર એડવોકેટ ડૉ. રાજીવ ધવનને એમિકસ ક્યુરી તરીકે મદદ કરવા વિનંતી કરી છે જેથી કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળના કેસોના નિકાલમાં સુધારો લાવવા માટે અને આવા કેસોમાં આપી શકાય તેવી રાહતમાં સુધારો કરવા માટેની પદ્ધતિઓ સૂચવવામાં આવે.

૧૫. દરમિયાન આ કોર્ટની ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચે દામોદર એસ. પ્રભુ વિરુદ્ધ સૈયદ બાબાલાલ એચ. [૨૦૧૦ (૫) એસસીસી ૬૬૩ : (એઆઈઆર ૨૦૧૦ એસસી ૧૯૦૭ : ૨૦૧૦ ક્રિ.એલ.જે. ૨૮૬૦)] માં, કેસની કાર્યવાહીના પ્રારંભિક તબક્કે કેસોને કમ્પાઉન્ડ (સમાધાન) કરવા માટે ગુનેગારોની અનિચ્છાના પ્રશ્નને સંબોધિત કર્યો હતો જેના કારણે ચેક અનાદરના કેસોની વિશાળ પેન્ડન્સી સર્જાઈ હતી, અને

કેસના પ્રારંભિક તબક્કે સમાધાનને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે 'ગ્રેડેડ સ્કેલ ઓફ ફાઇન' (ગુના મુજબ દંડ) લાદવાની દરખાસ્ત કરતી નીચેની માર્ગદર્શિકા જારી કરી હતી:

"૨૧. ..(i)..(a) એવા નિર્દેશો આપી શકાય કે સમન્સની રીટને યોગ્ય રીતે સુધારીને આરોપીને સ્પષ્ટ કરવામાં આવે કે તે કેસની પ્રથમ અથવા બીજી સુનાવણી વખતે ગુનાઓના સમાધાન માટે અરજી કરી શકે છે અને જો આવી અરજી કરવામાં આવે, તો આરોપી પર કોઈપણ ખર્ચ લાદ્યા વિના કોર્ટ દ્વારા સમાધાનની મંજૂરી આપવામાં આવી શકે છે.

(b) જો આરોપી ઉપર જણાવ્યા મુજબ સમાધાન માટે અરજી કરતો નથી, તો જો પાછળના તબક્કે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ સમાધાન માટે અરજી કરવામાં આવે છે, તો સમાધાનને એ શરતે મંજૂરી આપી શકાય છે કે આરોપીએ લીગલ સર્વિસિસ ઓથોરિટી અથવા કોર્ટને યોગ્ય લાગે તેવી સત્તામંડળ પાસે સમાધાન માટેની શરત તરીકે ચેકની રકમના ૧૦% જમા કરાવવા પડશે.

(c) એ જ રીતે, જો સેશન્સ કોર્ટ અથવા હાઈકોર્ટ સમક્ષ રિવિઝન અથવા અપીલમાં સમાધાન માટે અરજી કરવામાં આવે, તો આવા સમાધાનને એ

શરતે મંજૂરી આપી શકાય છે કે આરોપી ખર્ચ તરીકે ચેકની રકમના ૧૫% ચૂકવે.

(d) છેવટે, જો સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ સમાધાન માટે અરજી કરવામાં આવે છે, તો આંકડો ચેકની રકમના ૨૦% સુધી વધશે.

XXXXXX

૨૫. ખર્ચ લાદવા માટેની ગ્રેડેડ યોજના મુકદ્દમાના પ્રારંભિક તબક્કે સમાધાનને પ્રોત્સાહિત કરવાનું માધ્યમ છે. યથાવત્ સ્થિતિમાં, આ કેસોની ટ્રાયલ પર કોર્ટનો કિંમતી સમય ખર્ચવામાં આવે છે અને પક્ષકારો કોઈપણ કોર્ટ ફી ચૂકવવા માટે જવાબદાર નથી કારણ કે કાર્યવાહી ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ દ્વારા સંચાલિત થાય છે, ભલે ગુનાની અસર મોટાભાગે ખાનગી પક્ષકારો પૂરતી મર્યાદિત હોય. જોકે સક્ષમ કોર્ટ દ્વારા ખર્ચ લાદવો એ વિવેકાધિકારની બાબત છે, એકરૂપતાના હિતમાં ખર્ચના સ્કેલનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. સક્ષમ કોર્ટ અલબત્ત કેસની ચોક્કસ હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખીને ખર્ચમાં ઘટાડો કરી શકે છે, જ્યારે આવા ફેરફાર માટે લેખિતમાં કારણો નોંધે છે. બોનાફાઇડ મુકદ્દમેદારોએ અલબત્ત કાર્યવાહીને તેમના તાર્કિક અંત સુધી લડવી

જોઈએ."

૧૬. અમે કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળના કેસોના એક પાસાને સંબોધવાનો પ્રસ્તાવ મૂકીએ છીએ, જે દામોદર એસ. પ્રભુમાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યો નથી. એવું ક્યારેક કહેવામાં આવે છે કે કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ઊભા થતા કેસો ખરેખર ફોજદારી કેસોના વેશમાં સિવિલ કેસો છે. કાયદાના પ્રકરણ XVII નો જાહેર કરેલો ઉદ્દેશ્ય "ચેકના ઉપયોગની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહિત કરવાનો અને સાધનની વિશ્વસનીયતા વધારવાનો" છે. વાસ્તવમાં, તેનો ઉદ્દેશ્ય ચેક અનાદરના કેસોના સંબંધમાં દંડાત્મક તેમજ વળતર અને પુનઃસ્થાપનાત્મક બંને હોવાનું જણાય છે. કાયદાનું પ્રકરણ XVII એ એક અનોખી ક્વાયત છે જે સિવિલ અને ફોજદારી અધિકારક્ષેત્રો વચ્ચેની ભેદરેખાને ભૂંસી નાખે છે. તે ફોજદારી જવાબદારીના અમલ માટે (ચેક અનાદર કરવા બદલ) અને સિવિલ જવાબદારીના અમલ માટે (ચેકની રકમની વસૂલાત માટે) એક જ ફોર્મ અને એક જ કાર્યવાહી પૂરી પાડે છે જેનાથી લેણદારને રાહત માટે બે અલગ અલગ ફોર્મમાં જવાની જરૂરિયાત દૂર થાય છે. આ કાયદાના પ્રકરણ XVII ની નીચેની જોગવાઈઓ પરથી સ્પષ્ટ છે:

(i) દંડ લાદવા માટેની જોગવાઈ જે ચેકની રકમ સાથે જોડાયેલી છે અને

તે ચેકની રકમના બમણી સુધી હોઈ શકે છે (કલમ ૧૩૮) જેનાથી ચેક અનાદરના કેસોમાં કલમ ૩૫૭(૩) વર્ચ્યુઅલ રીતે નિષ્ફળ જાય છે.

(ii) ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટને રૂ. ૫,૦૦૦/- થી વધુનો દંડ લાદવા સક્ષમ બનાવતી જોગવાઈ (કલમ ૧૪૩) કોડની કલમ ૨૯(૨) દ્વારા લાદવામાં આવેલ રૂ. ૫,૦૦૦/- ના દંડની મર્યાદા હોવા છતાં;

(iii) કોડની કલમ ૬૨ માં ફોજદારી કેસો માટે નિર્ધારિત પદ્ધતિથી વિપરીત સમન્સ બજાવવાની પદ્ધતિ (કલમ ૧૪૪) સંબંધિત જોગવાઈ;

(iv) કોડમાં પુરાવા નોંધવાની પ્રક્રિયાથી વિપરીત એફિડેવિટ દ્વારા ફરિયાદીના પુરાવા લેવા માટેની જોગવાઈ (કલમ ૧૪૫) જે સિવિલ કાર્યવાહીમાં વધુ પ્રચલિત છે;

(v) કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર તમામ ગુનાઓને સમાધાનપાત્ર બનાવતી જોગવાઈ.

૧૭. સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ્ય એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે માત્ર ગુનેગારને જ સજા ન મળે, પરંતુ એ પણ સુનિશ્ચિત કરે કે ફરિયાદીને હંમેશા કોડની કલમ

૩૫૭(૧)(બી) હેઠળ વળતર તરીકે ચેકની રકમ મળે. જોકે કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદ ચેક અનાદરના ગુના માટેની ફોજદારી જવાબદારીના સંબંધમાં છે અને ચેકની રકમની વસૂલાત માટે નથી, (જે કડક શબ્દોમાં કહીએ તો, સિવિલ દાવા દ્વારા લાગુ કરવી પડે છે), વ્યવહારમાં એકવાર કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ફોજદારી ફરિયાદ નોંધાયા પછી, ચેકની રકમ વસૂલ કરવા માટે ભાગ્યે જ સિવિલ દાવો દાખલ કરવામાં આવે છે. આનું કારણ કોર્ટને ચેકની રકમ સાથે જોડાયેલ દંડ લાદવા સક્ષમ બનાવતી જોગવાઈ છે અને આવા કેસોમાં કોડની કલમ ૩૫૭(૧)(બી) હેઠળ ચેક અનાદર થવાને કારણે ફરિયાદીને થયેલા નુકસાન તરીકે, ચેકની રકમ, વળતર તરીકે ચૂકવવા માટે સામાન્ય નિર્દેશ છે અને કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનાઓનું સમાધાન કરવા માટેની જોગવાઈ છે. મોટાભાગના કેસો (જ્યાં જવાબદારી નકારવામાં આવી હોય તેવા કેસો સિવાય) વ્યાજ સાથે અથવા વ્યાજ વિના ચેકની રકમની ચૂકવણી દ્વારા એક યા બીજા તબક્કે સમાધાન કરવામાં આવે છે. જ્યાં ગુનાનું સમાધાન થતું નથી ત્યાં પણ, અદાલતો ચેકની રકમને અનુરૂપ દંડ લાદીને ચેકની રકમ (અથવા વ્યાજ તરફ કંઈક વધુ) જેટલું વળતર ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપે છે. એક એવો તબક્કો આવી ગયો છે જ્યારે મોટાભાગના ફરિયાદીઓ, ખાસ કરીને નાણાકીય સંસ્થાઓ (ખાસ કરીને ખાનગી ફાઇનાન્સરો) કાયદાની કલમ ૧૩૮

હેઠળની કાર્યવાહીને ચેકની રકમ વસૂલવાની કાર્યવાહી તરીકે જુએ છે, ચેક અનાદરના ગુના માટે ચેક લખનારની સજા, ગોંણ બની ગઈ છે.

૧૮. તે તબક્કે પહોંચ્યા પછી, જો કેટલાક મેજિસ્ટ્રેટ પરંપરાગત દષ્ટિકોણથી આગળ વધે છે કે ફોજદારી કાર્યવાહી આરોપી પર સજા લાદવા માટે છે, કાં તો કેદ અથવા દંડ અથવા બંને, અને ફરિયાદીને વળતર આપવાની કોઈ જરૂર નથી, ખાસ કરીને જો ફરિયાદી વાસ્તવિક અર્થમાં 'પીડિત' ન હોય, પરંતુ એક સમૃદ્ધ ફાઇનાન્સર અથવા નાણાકીય સંસ્થા હોય, તો મુશ્કેલીઓ અને ગૂંચવણો ઊભી થાય છે. એવા કેસોમાં જ્યાં વળતર ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવાનો વિવેકાધિકાર ઉપયોગમાં લેવાતો નથી, તે ફરિયાદી માટે નોંધપાત્ર મુશ્કેલી ઊભી કરે છે, કારણ કે હંમેશા, ફોજદારી કેસ નક્કી થાય ત્યાં સુધીમાં, સિવિલ કેસ દાખલ કરવાની મર્યાદા પૂરી થઈ ગઈ હોય છે. કાયદાના પ્રકરણ XVII ની જોગવાઈઓ વળતર દ્વારા નુકસાનની ભરપાઈ કરવા તરફ મજબૂત રીતે ઝુકેલી હોવાથી, અદાલતોએ, ખાસ સંજોગો સિવાય, દોષિત ઠરાવવાના તમામ કેસોમાં, સમાનરૂપે ચેકની રકમના બમણા સુધી દંડ લાદવાની સત્તાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ (ચેકની રકમ અને તેના પરના વાર્ષિક ૯% ના સાદા વ્યાજને નુકસાનની વાજબી માત્રા તરીકે ધ્યાનમાં રાખીને) અને વળતર તરીકે આવી રકમ ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવો જોઈએ. ચેક

અનાદરના કારણે થયેલા નુકસાનના સંદર્ભમાં પુનઃસ્થાપના દ્વારા વળતર ચૂકવવાનો નિર્દેશ વ્યવહાર અને વાસ્તવિક હોવો જોઈએ, જેનો અર્થ માત્ર ચેકની રકમની ચૂકવણી જ નહીં પરંતુ વાજબી દરે તેના પરનું વ્યાજ પણ થશે. સમાન કેસો નક્કી કરવામાં વિવિધ અદાલતો દ્વારા એકરૂપતા અને સુસંગતતા, માત્ર નેગોશિયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ તરીકે ચેકની વિશ્વસનીયતામાં જ વધારો કરતી નથી, પરંતુ ન્યાયની અદાલતોની વિશ્વસનીયતામાં પણ વધારો કરે છે.

૧૯. અમે એ હકીકતથી વાકેફ છીએ કે કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળની કાર્યવાહીને વ્યાજ સાથે ચેકની રકમની વસૂલાત માટેના સિવિલ દાવાઓ તરીકે ગણી શકાય નહીં. અમે એ હકીકતથી પણ વાકેફ છીએ કે કલમ ૩૫૭(૧)(બી) હેઠળ આપવામાં આવતું વળતર વ્યાજ વગેરેની નોંધ લેતી વિસ્તૃત કવાયત હોવાનો હેતુ નથી. અમારા અવલોકનો નિર્ણય લેવામાં એકરૂપતા અને સુસંગતતા હોવાની જરૂરિયાતને કારણે જરૂરી બન્યા છે. ચેક અનાદરના સમાન પ્રકારના કેસોમાં, આરોપીને દોષિત ઠેરવ્યા પછી, જો કેટલીક અદાલતો વળતર મંજૂર કરે છે અને જો અન્ય કેટલીક અદાલતો વળતર મંજૂર કરતી નથી, તો અસંગતતા, જોકે કાયદાની નજરમાં સંપૂર્ણપણે સ્વીકાર્ય છે, પરંતુ મુકદ્દમેદારોના મનમાં અદાલતોની કામગીરી વિશે અમુક અંશે અનિશ્ચિતતા ઊભી કરશે.

નાગરિકો તેમની બાબતોને યોગ્ય રીતે ગોઠવી અથવા નિયમન કરી શકશે નહીં કારણ કે તેઓ જાણશે નહીં કે તેમણે એકસાથે સિવિલ દાવો દાખલ કરવો જોઈએ કે નહીં. કાયદાની કલમ ૧૪૩(૩) માં કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ચેક અનાદરના કેસોની ફરિયાદો ફરિયાદ દાખલ કર્યાની તારીખથી છ મહિનાની અંદર પૂરી કરવાની જરૂરિયાત હોવા છતાં, આવા કેસો છ મહિના તો દૂર ત્રણ કે ચાર વર્ષ પહેલાં ભાગ્યે જ અંતિમ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને સમસ્યા વધુ વકરી છે. આ કેસો ગૂંચવણો ઊભી કરે છે જ્યાં ફોજદારી કેસોના પેન્ડિંગ હોવાને કારણે ત્રણ વર્ષમાં સિવિલ દાવાઓ દાખલ કરવામાં આવ્યા નથી. જોકે સફળ ફરિયાદીઓને ચેકની રકમ પણ મળે તે સુનિશ્ચિત કરવાની ફોજદારી અદાલતોની ફરજ નથી, સમાન કેસો સાથે કામ પાર પાડતી અન્ય અદાલતો સાથે એકરૂપતા અને સુસંગતતા રાખવી એ તેમની ફરજ છે.

૨૦. અન્ય એક ઉકેલ પ્રકરણ XVII ની જોગવાઈમાં વધુ સુધારો છે જેથી તમામ કેસોમાં જ્યાં દોષિત ઠરાવવામાં આવે છે, ત્યાં ચેકની રકમ અને તેના પરના વાર્ષિક ૯% ના નિશ્ચિત દરે વ્યાજને આવરી લેવા માટે પૂરતી રકમના દંડની પરિણામી વસૂલાત હોવી જોઈએ અને ત્યારબાદ દંડની રકમમાંથી વળતર તરીકે આવી રકમ આપવામાં આવે. આનાથી નિર્ણયોમાં એકરૂપતા આવશે, કાર્યવાહીની બહુવિધતા ટાળી શકાશે

(એક સિવિલ જવાબદારી લાગુ કરવા માટે અને બીજી ફોજદારી જવાબદારી લાગુ કરવા માટે) અને કાયદાના પ્રકરણ XVII નો ઉદ્દેશ્ય પ્રાપ્ત થશે, જે ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટની વિશ્વસનીયતા વધારવાનો છે. જોકે, આ ભારતના કાયદા પંચ માટે વિચારવાનો વિષય છે."

આમ, સર્વોચ્ચ અદાલતે વળતર મંજૂર કરવામાં એકરૂપતા અને સુસંગતતા પર આગ્રહ રાખ્યો છે. ચેક અનાદરના કેસમાં અલગ-અલગ અદાલતોનો અલગ-અલગ અભિગમ દેખીતી રીતે જ અદાલતોની કામગીરી અંગે મુકદ્દમેદારોના મનમાં અનિશ્ચિતતા ઊભી કરશે. તેઓ એ બાબતે પણ મૂંઝવણમાં મુકાશે કે શું સિવિલ દાવો દાખલ કરવાની જરૂર પડશે. કોર્ટ એવું કહેવા સુધી ગઈ કે જ્યારે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટનું પ્રકરણ XVII વળતર દ્વારા નુકસાનની ભરપાઈ કરવા તરફ ઝુકે છે, ત્યારે કોર્ટની એ ફરજ રહેશે કે સફળ ફરિયાદીને વળતર તરીકે ચેકની રકમ મળે અને ખાસ સંજોગો સિવાય કાયદા હેઠળ પરવાનગી મુજબ ચેકની રકમ અને તેના પર ૯% વાર્ષિક દરે વ્યાજ આવરી લેવા માટે એકસમાન રીતે દંડ લાદવામાં આવે, જે ચેકની રકમના બમણા સુધી હોઈ શકે છે. અને, કોર્ટે વાર્ષિક ૯% ના દરે વ્યાજ સાથે ચેકની રકમને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ અને ત્યારબાદ સીઆરપીસી ની કલમ ૩૫૭(૧) ને ધ્યાનમાં રાખીને લાદવામાં આવેલા દંડમાંથી વળતર આપવું જોઈએ. ઉદ્દેશ્ય દંડાત્મક તેમજ પુનઃસ્થાપનાત્મક અને વળતર આપનારો બંને હોવાનો સ્પષ્ટ કરવામાં

આવ્યો છે. આવશ્યકપણે ચેક અનાદર માટે સિંગલ વિન્ડો સોલ્યુશનનો ઉદ્દેશ્ય હોવાથી, તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે અભિગમમાં સુસંગતતાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. તેથી, માત્ર દંડાત્મક પાસા પર જ ભાર મૂકવાની જરૂર નથી, આ બાબતો સાથે કામ પાર પાડતી વખતે પુનઃસ્થાપનાત્મક અને વળતર આપનારા પાસાને પણ નજરઅંદાજ કરી શકાય નહીં.

૧૫. હરિ સિંહ વિરુદ્ધ સુખબીર સિંહ, જે એઆઈઆર ૧૯૮૮ એસસી ૨૧૨૭ માં નોંધાયેલ છે, તેના કેસના સમયથી જ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સીઆરપીસી ની કલમ ૩૫૭ હેઠળ વળતરનો આગ્રહ રાખવામાં આવ્યો છે. ચેક અનાદરના પીડિતને તે દ્વારા ખાતરી આપવામાં આવે છે કે ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલી દ્વારા તેને/તેણીને ભૂલાવી દેવામાં આવ્યા નથી. વધુ તો, નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટ હેઠળના કેસમાં, જ્યાં સિવિલ અને ફોજદારી બંને ઉપાયો સમાન તબક્કે ઝાંખા પડી જાય છે. કોર્ટ દ્વારા લાદવામાં આવેલા દંડમાંથી સીઆરપીસી ની કલમ ૩૫૭(૧) હેઠળ આવું વળતર આ મુજબ આપી શકાય છે: (૧) કેસ ચલાવવામાં થયેલા ખર્ચને ચૂકવવામાં; (૨) જ્યારે આવું વળતર સિવિલ કોર્ટ દ્વારા વસૂલ કરી શકાય તેમ હોય ત્યારે ગુના દ્વારા થયેલા નુકસાન અથવા ઈજા માટે; (૩) ફેટલ એક્સિડેન્ટ્સ એક્ટ, ૧૯૫૫ હેઠળ માન્ય વળતરને ધ્યાનમાં રાખીને અને (૪) જો ચોરી, છેતરપિંડી વગેરેના ગુનાઓના કિસ્સામાં આવી મિલકત પરત કરવામાં આવે તો આવી મિલકતના બોનાફાઇડ (શુદ્ધ બુદ્ધિથી)

ખરીદનારને થયેલા નુકસાન માટે વળતર આપવામાં.

૧૬. આપવાની બીજી રીત સીઆરપીસી ની કલમ ૩૫૭(૩) હેઠળ છે. સીઆરપીસી ની કલમ ૩૫૭(૧) હેઠળ લાદવામાં આવેલા દંડમાંથી આપવામાં આવેલ વળતરના આદેશનો અમલ કરવો સરળ છે. જ્યારે વળતર આપી શકાતું નથી કારણ કે દંડ સજાનો ભાગ નથી ત્યારે સીઆરપીસી ની કલમ ૩૫૭(૩) નો ઉપયોગ કરવો જરૂરી બની શકે છે.

૧૭. કારણ કે આ કોર્ટ ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૪૦૧ સાથે વાંચતા કલમ ૩૯૭ હેઠળ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરી રહી છે, તેથી તે રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રમાં કોઈપણ ગેરકાયદેસરતા અને/અથવા ભૂલને સુધારી શકે છે અને ફરિયાદીને વળતર ન આપવું જ્યારે અન્યથા અદાલતોને આરોપી/રિવિઝનિસ્ટનો ગુનો યોગ્ય રીતે સ્થાપિત થયો હોવાનું જણાય ત્યારે તે દખલગીરીને પાત્ર છે.

૧૮. ઉપરોક્ત કારણોસર, વર્તમાન રિવિઝન અરજી નિષ્ફળ જાય છે અને તે મુજબ, નામંજૂર કરવામાં આવે છે. ક્રિમિનલ કેસ નં. ૧૮૧૭/૧૯૯૯ માં વિદ્વાન ૧૧મા એડિશનલ ચીફ જ્યુડિશિયલ મેજિસ્ટ્રેટ, વડોદરા દ્વારા પસાર કરાયેલા તારીખ ૦૫ માર્ચ, ૨૦૧૨ ના દોષિત ઠરાવવાના અને સજાના આક્ષેપિત ચુકાદા

અને આદેશ તેમજ ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૩૬/૨૦૧૨ માં વિદ્વાન ૩જા એડિશનલ ડિસ્ટ્રિક્ટ એન્ડ સેશન્સ જજ, વડોદરા દ્વારા આપવામાં આવેલા તારીખ ૨૦ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૪ ના ચુકાદા અને આદેશની પુષ્ટિ કરવામાં આવે છે.

જોકે, જ્યાં સુધી દંડની સજાનો સંબંધ છે, તેને આથી રદબાતલ અને રદ કરવામાં આવે છે કારણ કે ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૫૭(૩) હેઠળ વળતર માત્ર તે જ કિસ્સામાં આપી શકાય છે જ્યાં દંડની કોઈ સજા ન હોય. તે ધ્યાનમાં રાખીને, અરજદારને ટ્રાયલ કોર્ટ સમક્ષ ફરિયાદ દાખલ કર્યાની તારીખથી રૂ. ૧,૧૬,૪૦૦/- ના ચેકની કુલ રકમ પર વાર્ષિક ૯% ના દરે ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૩૫૭(૩) હેઠળ સામાવાળા નં. ૨- ફરિયાદીને વળતર ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

અરજદાર-દોષિતને આઠ અઠવાડિયાના સમયગાળાની અંદર સંબંધિત ટ્રાયલ કોર્ટ સમક્ષ આત્મસમર્પણ કરવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે, જેમાં નિષ્ફળ જવા પર સંબંધિત ટ્રાયલ કોર્ટ અરજદાર-દોષિત સામે બિન-જામીનપાત્ર વોરંટ જારી કરશે, જેથી અરજદારની કસ્ટડી મેળવી શકાય અને ત્યારબાદ, તેને સજા ભોગવવા માટે જેલમાં મોકલવામાં આવશે.

રૂ. ૫૦,૦૦૦/- ની રકમ આ કોર્ટની રજિસ્ટ્રીમાં પહેલેથી જ જમા

કરવામાં આવી છે. તે સામાવાળા-ફરિયાદીને તેની યોગ્ય ઓળખ પર એકાઉન્ટ પેચી ચેક દ્વારા ચૂકવવામાં આવશે, જે સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ જો કોઈ કાર્યવાહી કરવામાં આવે તો તેના પરિણામને આધીન રહેશે.

રિવિઝન અરજીનો તે મુજબ નિકાલ કરવામાં આવે છે.

(સુશ્રી સોનિયા ગોકાણી, ન્યાયમૂર્તિ)

This judgment has been translated using AI Tool - SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====